

VI JORNADES D'ARQUEOLOGIA DE LES ILLES BALEARS

FORMENTERA
(26 A 28 DE SETEMBRE DE 2014)

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

(Formentera, 26, 27 i 28 de setembre, 2014)

2015

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

Coordinació:

Antonia Martínez Ortega

Glenda Graziani Echávarri

Editat:

Consell Insular de Formentera

Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial
de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres

i en Ciències de les Illes Balears

ISBN: 978-84-941471-6-6

Dipòsit legal: F 33-2015

Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears

VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears (Formentera, 26, 27 i 28 de setembre,
2014) / [Coordinació Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri]- 280 p. ; 21x21 cm. --
ISBN 978-84-941471-6-6

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

1. Arqueologia – Formentera – Congressos
902(460.32)

PRESENTACIÓ

Els dies 26, 27 i 28 de setembre de 2014 la Sala de Cultura de Formentera va acollir un acte de primer ordre en el camp de la recerca arqueològica a la nostra comunitat autònoma: les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears. Aquest congrés bianual, organitzat per la Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, arribava així, per primera vegada des del seu inici l'any 2006, a Formentera.

De les cinquanta-set comunicacions previstes en el programa, quatre derivaven directament d'intervencions portades a terme a Formentera. En aquesta illa, l'aprovació de la revisió de les Normes subsidiàries i del Catàleg del patrimoni cultural, el 30 de setembre de 2010, va suposar un abans i un després en la documentació i l'estudi del territori des del punt de vista del patrimoni arqueològic, amb l'adopció d'un protocol per a la realització d'intervencions preventives davant qualsevol indici de resta arqueològica, tant en sòl urbà com, sobretot, en sòl rústic. A més a més, també s'han de tenir en compte els tres projectes de recerca arqueològica –tramitats com a intervencions programades– que s'han autoritzat des de 2012 i que avui per avui encara es troben en desenvolupament, dos d'ells centrats en la prehistòria i un en l'època romana.

La Llei 12/1998, de 21 de desembre, del patrimoni històric de les Illes Balears, incideix no només en la protecció i en la conservació del patrimoni cultural, sinó també, en la investigació i en la difusió. Certament, la recerca i la transmissió del coneixement són dos esglaons indispensables per poder posar en valor el patrimoni històric, sense els quals la protecció i la conservació no tendrien cap sentit. Per aquest

motiu, quan la Secció d'Arqueologia del Col·legi va plantejar al Consell Insular de Formentera la proposta de realitzar-hi les VI Jornades, des d'aquesta administració no només es va valorar com una opció, sinó gairebé com una obligació, entenent que es contribuiria a organitzar un fòrum científic de notable rellevància, encaminat a difondre els resultats de les darreres recerques en arqueologia desenvolupades arreu dels territoris que conformen les Illes Balears.

La publicació de les comunicacions presentades durant les VI Jornades, recollides per escrit en aquest volum en el qual també col·labora econòmicament el Consell Insular de Formentera, constitueixen una altra via per contribuir a la difusió del coneixement científic del patrimoni arqueològic de les nostres illes i, en definitiva, a aproximar-lo més a la ciutadania perquè pugui apreciar el seu valor com a testimoni del nostre passat.

Àrea de Cultura i Patrimoni
del Consell Insular de Formentera

PRÒLEG

És tot un plaer poder presentar aquesta publicació com un recull dels articles presentats a les VI Jornades d'Arqueologia de les Illes Balears dutes a terme a l'illa de Formentera durant els dies 27, 28 i 29 de setembre de l'any 2014, fruit de la reunió d'un nombrós i actiu conjunt de professionals del món de l'arqueologia vinguts de totes les Illes Balears, de diversos punts de la península i també de diferents Universitats d'Europa.

La Secció d'Arqueologia del Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de les Illes Balears, qui té la responsabilitat i el plaer d'organitzar aquestes jornades d'arqueologia autonòmiques amb caràcter biennal, ha comptat aquest any amb el recolzament econòmic i una magnífica predisposició en tots els aspectes del Consell de Formentera, a qui volem donar les gràcies per l'ajuda prestada, la seva col·laboració i, sobretot, per obrir les portes de la seva illa a un projecte com aquest, que intenta consolidar les bases per a posar en comú la tasca arqueològica i la difusió en favor d'una creixent i acurada professionalització de l'arqueologia. Formentera ens ha envoltat com a un marc idoni per exposar els estudis més adients i actuals de l'arqueologia de les nostres illes que conformen l'arxipèlag Balear.

La present publicació ha estat possible gràcies a la voluntat, entusiasme i esforç d'un conjunt de persones que han ofert amb il·lusió el seu temps i tots els recursos disponibles al seu abast. Les jornades i la publicació de les seves actes s'han materialitzat baix la coordinació de les sotasignants en representació de la Secció d'Arqueologia i de Jaume Escandell, en representació de l'Àrea de Patrimoni del Consell de Formentera. Però si des de les primeres Jornades realitzades a Manacor (Mallorca) l'any 2006 impulsades per l'arqueòloga municipal Magdalena Salas, hem arribat fins el dia d'avui ha

estat també gràcies a l'empenta donada per tots els seus assistents i, en especial, als seus participants qui ofereixen els resultats de les seves investigacions per tal de fomentar la molt necessària tasca de difusió del nostre patrimoni arqueològic. A aquelles primeres jornades que semblen quedar llunyanes es va iniciar un aventura amb 12 comunicacions, a les II Jornades dutes a terme a Felanitx es va augmentar la participació fins a 16 comunicacions, seguides per les III Jornades realitzades a Maó on es varen presentar 23, a les IV Jornades celebrades a Eivissa el nombre de comunicacions va arribar fins a 36 i finalment a les V Jornades celebrades a Palma el 2010 es varen presentar 44 comunicacions amb un èxit de participació mai vist a les anteriors que arribava fins als 90 autors. L'augment paulatí i consecutiu de participació d'unes jornades a les següents és un clar èxit que ens ha conduït fins a les presents.

Actualment hem comptat amb la participació de 99 autors que varen presentar 55 comunicacions a Formentera, d'entre les quals s'han presentat per a formar part de la publicació de les Actes un total de 45 articles que engloben des de la prehistòria fins als nostres dies amb temàtiques que inclouen projectes d'excavacions programades, intervencions d'urgència, estudis metodològics, restauració i projectes de difusió. A tots ells, gràcies per la feina i dedicació demostrada, i gràcies també als coordinadors predecessors per donar les primeres passes que obrien el camí que avui podem continuar desitjant que sigui llarg a fi de poder fomentar l'interès per l'arqueologia, lluitar per una professió digna i de qualitat i potenciar el respecte pel patrimoni arqueològic que ens envolta com a llegat històric i cultural dels nostres antecessors.

Antonia Martínez Ortega i Glenda Graziani Echávarri

SUMARI

LOS ENTERRAMIENTOS PROTOHISTÓRICOS EN CAL DE LAS ISLAS BALEARES: CREMACIÓN O INHUMACIÓN?.....	15	¿QUÉ ALTURA TENÍA LA TAULA DE TORRE D'EN GALMÉS? Vicente Ibáñez Orts	101
Mark Van Strydonck, Louise Decq, Tess Van den Brande, Mathieu Boudin, Damià Ramis, Herlinde Borms, Guy De Mulder		ES ROSSELLS: AHIR I AVUI.....	109
EVOLUCIÓ DE LES COMUNITATS PREHISTÒRIQUES I PROTOHISTÒRIQUES I TRANSFORMACIÓ DEL PAISATGE AL NORD-EST DE L'ILLA DE MALLORCA. PROJECTE D'ESTUDI I RESULTATS PRELIMINARS.....	23	Bartomeu Salvà Simonet, Christoph Rhinne, Dario Weiss, Paloma Salvador, Alejandra Galmés, Javier Rivas, Xisco Bergas, Rafel Font, Celia González, Marion Déppez.	
Jordi Hernández-Gasch, Marc Llobera, Antoni Puig Palerm		ANÁLISIS DE ELEMENTOS DECORATIVOS EN CERÁMICAS POSTALAYÓTICAS DE MALLORCA.....	119
MENORCA TALAIÒTICA. CANDIDATA A PATRIMONI MUNDIAL.....	35	Dario Weiss, Daniel Albero Santacreu	
Joana Gual, Simon Gornés		SOBRE UN POSIBLE SANTUARIO CON ELEMENTOS FENICIOS EN EL CENTRO GEOGRÁFICO DE MENORCA: MONTE TORO.....	129
LA COVA DES FUM (LA MOLA, FORMENTERA). DEL DESCOBRIMENT A LA INDIFERÈNCIA: INVESTIGACIONS A UN JACIMENT OBLIDAT.....	43	Joan C. de Nicolás Mascaró	
Ricard Marlasca, Josep M ^a López Garí		EL YACIMIENTO PÚNICO-EBUSITANO DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	141
RESULTATS PRELIMINARS DE LA INTERVENCIÓ A L'ESPAI ENTORN DEL TALAIOT QUADRAT DE S'HOSPITALET VELL (MANACOR, MALLORCA).....	53	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez, Silvia Jovani Martín	
Magdalena Salas, Damià Ramis		POZO Y JARRA FUNERARIA EN EL ISLOTE DE SA GALERA (CAN PASTILLA – PALMA).....	153
ANÁLISIS DE DISTRIBUCIÓN ESPACIAL DE LA CERÁMICA DEPOSITADA EN EL ÁMBITO FUNERARIO DEL TURRIFORME ESCALONADO DE SON FERRER (s.VI a.C.).....	63	Ramón Martín Gordón, Jorge Argüello Menéndez	
Manuel Calvo Trias, Jaume García Rosselló, Daniel Albero Santacreu		ESTUDIO GEOARQUEOLÓGICO DEL YACIMIENTO DE NA GALERA (MALLORCA-ESPAÑA).....	161
APROXIMACIÓN A LA EXPLOTACIÓN DE LOS RECURSOS VEGETALES EN CAP DE BARBARIA II: RESULTADOS PRELIMINARES.....	73	Mercedes Alvarez Jurado-Figueroa, Pedro A. Robledo Ardila, Agustín Fernández Martínez, Carlos Alvarez Jurado-Figueroa	
López-Dóriga, I., Picornell, Ll., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Sureda, P.		TROBALLA DE MINERAL D'ARSÈNIC AL JACIMENT INDÍGENA DEL TURÓ DE LES ABELLES (SANTA PONÇA, CALVIÀ, MALLORCA).....	169
ELS INICIS DE LA METAL·LURGIA A LES ILLES BALEARS: EINES, OBJECTES O MAGIA?.....	81	Joan Camps Coll (†), Antoni Vallespir Bonet	
Salvà Simonet Bartomeu		UNA FOSSA D' INHUMACIÓ ARCAICA A LA NECRÓPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).....	175
LES EXCAVACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PATI D'AVANTER DEL CERCLE 7 DE TORRE D'EN GALMÉS (MENORCA).....	91	Jordi H. Fernández, Ana Mezquida, Benjamí Costa	
Martí Carbonell, Borja Corral, Antoni Ferrer, Carmen Lara, Joaquin Pons, Irene Riudavets, Carlos de Salort.		CULTURAS ARQUITECTÓNICAS PÚNICAS. MENORCA COMO LABORATORIO DE ANÁLISIS.....	185
		Fernando Prados Martínez, Helena Jiménez Vialás, Joan C. de Nicolás Mascaró, José Javier Martínez García, Octavio Torres Gomariz	

MATERIALS ROMANS DES VELAR DES CUÏTOR (SENCELLES, MALLORCA). RESULTATS D'UNA EXCAVACIÓ PREVENTIVA.....	193	NOVES ACTUACIONS ARQUEOLÒGIQUES AL PORT DE PORTO CRISTO. RESULTATS DE LA CAMPANYA DE PROSPECCIÓ I SONDEJOS SUBAQUÀTICS DEL 2012.....	295
Josep Avellà Lliteras		Sebastià Munar, Albert Martín, Mateu Riera Rullan, Joan Santolària	
COMERCIO DE VINO TARRACONENSE EN MENORCA. NUEVAS APORTACIONES DE LA EPIGRAFÍA ANFÓRICA.....	203	LA CRISIS DEL SIGLO III Y LAS ISLAS BALEARES.....	303
Joan Carles De Nicolás, Piero Berni, Élise Marlière, Josep Torres Costa		Isabel Busquets Porcel, José Miguel Rosselló Esteve	
MATERIALES Y NIVELES DE ÉPOCA ANTIGUA DE LA INTERVENCIÓN ARQUEOLÓGICA REALIZADA EN LA CASA DE CULTURA, CALLE RAMON LLULL Nº 3 DE PALMA (ISLA DE MALLORCA).....	215	LOS OFICIALES BIZANTINOS EN LAS ISLAS.....	309
María José Rivas Antequera, Mateu Riera Rullan, Damià Ramis Bernad		José Miguel Rosselló Esteve	
PRIMERA APROXIMACIÓ A LA CERÀMICA DE LA VIL·LA ROMANA DE SON SARD (SON SERVERA-MALLORCA).....	225	EL VIDRIO DE ÈPOCA ANDALUSÍ: PROBLEMÀTICA Y BASES PARA SU ESTUDIO EN LAS BALEARS.....	313
Mateu Riera Rullan, Beatriz Palomar Puebla, Francisca Cardona López, Sebastià Munar Llabrés		Miquel Àngel Capellà Galmés, M. Magdalena Riera Frau	
UNA APROXIMACIÓN A LA PRAXIS FUNERARIA EN LA EBUSUS DE LOS SIGLOS II A VIII A PARTIR DEL YACIMIENTO DE VÍA PÚNICA 34 Y JOAN PLANELLS 3.....	235	SETTLEMENT OF IBIZA, SPAIN: FROM ROME TO ISLAM – THE BIOLOGICAL EVIDENCE FROM THE DENTITION.....	323
Glenda Graziani, Juan José Marí Casanova, Maria Llinàs		Girdwood, L.K.; Langstaff, H.; Kranioti, E.F. - The University of Edinburgh	
REIVINDICACIÓN DE LOS ANTIGUOS GRABADOS DE LOS HIPIGEOS PREHISTÓRICOS DE MENORCA: DIODORUS, BONITAS, HONORIUS Y LA CUEVA DE LAS CABEZAS DE TORO.....	249	UNA INSCRIPCIÓN ÁRABE SOBRE EL ASA DE UN ÁNFORA TARDOANTIGUA HALLADA EN FORMENTERA.....	331
Joan C.de Nicolás Mascaró, Vicente Ibáñez Orts, Pere Arnau, Mónica Zubillaga.		Antoni Ferrer Abárzuza, Glenda Graziani, Virgilio Martínez Enamorado.	
NOVETATS I REVISIONS DE INSCRIPCIONS ROMANES DE LES ILES BALEARS.....	261	PRIMERS RESULTATS DE L'ACTUACIÓ ARQUEOLÒGICA SUBAQUÀTICA PREVENTIVA SUBSIDIÀRIA DEL PROJECTE DE DRAGAT A LA ZONA PRÓXIMA A LA BASE NAVAL I COS NOU DEL PORT DE MAÓ.....	343
Marc Mayer		Sebastià Munar, Joan Santolària, Montserrat Anglada	
GLI SPECCHIETTI PLUMBEI DELLE ISOLE BALEARI.....	265	PROYECTO ARQUEOLÓGICO EN ISLA DEL REY.....	351
Giulia Baratta		Amalia Pérez-Juez, Ricardo Elia, Paul Goldberg, Alexander Smith	
CRANIAL VARIATION OF THE IBIZAN POPULATIONS.....	273	RESULTATS DEL SEGUIMENT I DE L'EXCAVACIÓ ARQUEOLÒGICA D'URGÈNCIA PORTATS A TERME A L'ESGLÈSIA DE SANTA MAIA DE MAÓ.....	361
Elena F. Kranioti, Julieta G. García-Donas, Helen Langstaff. Edinburgh Unit for Forensic Anthropology, SHCA, University of Edinburgh		Antoni Ferrer Rotger, Montserrat Anglada Fontestad	
VÍA PÚNICA 34 AND JOAN PLANELLS: DEMOGRAPHIC STUDY OF TWO CEMETERY POPULATIONS FROM IBIZA.....	285	ELS AMICS DELS CLOSSOS DE CAN GAIA, UNA VESSANT SOCIAL EN LA PROTECCIÓ I DIFUSIÓ DEL PATRIMONI.....	369
Julieta G. García-Donas		Miquel Àngel Vicens i Siquier, Pere Bennàssar Bennàssar, Bartomeu Salvà i Simonet	
		PROPUESTA METODOLÓGICA PARA EL ESTUDIO DE MARCAS DE CANTERO A PARTIR DE LA INVESTIGACIÓN EN EL BALUARD DEL PRINCEP (PALMA, MALLORCA).....	377
		Antonia Martínez Ortega	

APROXIMACIÓ A LES ESTRATÈGIES DE CATALOGACIÓ D'ELEMENTS PATRIMONIALS ARQUEOLÒGICS A MALLORCA.....	385
Raquel Barceló Expósito	
LA CONSERVACIÓ PREVENTIVA DE BÉNS MOBLES EN INTERVENCIONS ARQUEOLÒGIQUES TERRESTRES. PRIMERS AUXILIS.....	391
Laia Fernández Berengué. Helena Jiménez Barrero	
PRIMERES TASQUES DE CONSOLIDACIÓ AL POBLAT DE CAP DE BARBARIA II (FORMENTERA). LES ACTUACIONS A L'ÀMBIT 9.....	399
Sureda, P., Camarós, E., Cueto, M., Teira, L., Munar, M., Burgaya, B. University of Edinburgh	
INTERVENCIONES DE CONSERVACIÓN Y RESTAURACIÓN EN EL YACIMIENTO DEL ISLOTE DE SA GALERA.....	405
Silvia Jovani Martin	

UNA FOSSA D'INHUMACIÓ ARCAICA A LA NECRÒPOLIS DEL PUIG DES MOLINS (EIVISSA).

Benjamí Costa
Jordi H. Fernández

Ana Mezquida

*Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera
Grup d'Investigació "Ibiza Púnica" (U A M F073)*

1. INTRODUCCIÓ

La necròpolis del Puig des Molins va ser la necròpolis urbana de la ciutat des de la seva fundació, en el període fenici, fins a l'Antiguitat Tardana. Actualment és un dels jaciments més importants d'època púnica, no només de l'illa sinó també de la Mediterrània occidental, per això fou declarada Patrimoni de la Humanitat el 1999. L'enterrament que presentem aquí va aparèixer en el transcurs dels treballs de control arqueològic previs a la construcció d'un centre de maniobra, mesura i transformació elèctrica. Les noves necessitats motivades per la reforma de l'edifici del Museu Monogràfic feien necessària la construcció d'aquesta infraestructura, amb la finalitat de dotar de suficient potència elèctrica a les noves instal·lacions museístiques.

2. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

El lloc de la intervenció arqueològica se situa al costat de la cantonada NE de l'edifici del museu i queda emmarcat al nord per la reixa de tancament de la necròpolis.

Els treballs van consistir en l'excavació en extensió i fins al nivell de roca de l'àrea en la qual s'anaven a emplaçar les instal·lacions esmentades. Els treballs van ser duts a terme per l'empresa Arpa Patrimonio, entre el 21 de març i el 4 de maig del 2007. L'àrea d'excavació va ser dividida en dues cales contigües -A i B-, a fi de poder documentar i valorar les restes arqueològiques que poguessin aparèixer a la seva superfície.

3. LA SEPULTURA

La sepultura objecte d'aquest estudi va aparèixer en el sector B. Es tracta d'una fossa retallada a la roca, de forma

allargada i irregular. Presenta unes mesures de 1,26 m de llarg, 0,55-0,60 m d'ample i 0,20 m de profunditat. La seva orientació és NE-SW.

La fossa, que no presentava cap element senyalitzador extern, es trobava farcida d'un estrat de terra compacta de color marró vermellós (UE 102). A la part sud es trobaven les escasses restes òssies d'un individu adult del que tan sols es conservava el maxil·lar inferior, algunes costelles i vèrtebres.

El seu estat de conservació i l'escassetat de les restes, fins que pugui realitzar el seu estudi antropològic no permeten fer apreciacions en relació al sexe i edat del difunt. A banda i banda de la fossa, van aparèixer quatre recipients ceràmics, que corresponen a un vas Eb. 61 i una amforeta del tipus PE 13 en el costat Est, mentre que a la cantonada nord-oest de la fossa es va posar al descobert un plat, al que se li superposava una llàntia de dos becs, així com un gerret Eb. 5.

Una vegada retirat aquest conjunt de materials, per sota d'aquesta unitat, una mica més al Sud i a l'alçada de la Eb. 5, es va trobar un altre gerret de la forma Eb.12. Dins de l'àrea excavada no va aparèixer cap altre enterrament del mateix període. Això no obstant, atesa l'alteració del terreny que suposa la construcció del Museu i del carrer Via Romana, tampoc no podem assegurar que es tracti d'una sepultura aïllada.

4. ESTUDI DELS MATERIALS

Totes les peces pertanyen a la ceràmica comuna de producció local, que es caracteritzen per tenir pastes que no presenten tractaments especials, ni en la seva elaboració, ni en els seus acabats, encara que dos d'elles –la Eb. 5 i la Eb. 61- presenten, a la superfície de la seva part inferior, destacades marques de rebaix realitzades amb una espàtula o instrument similar.

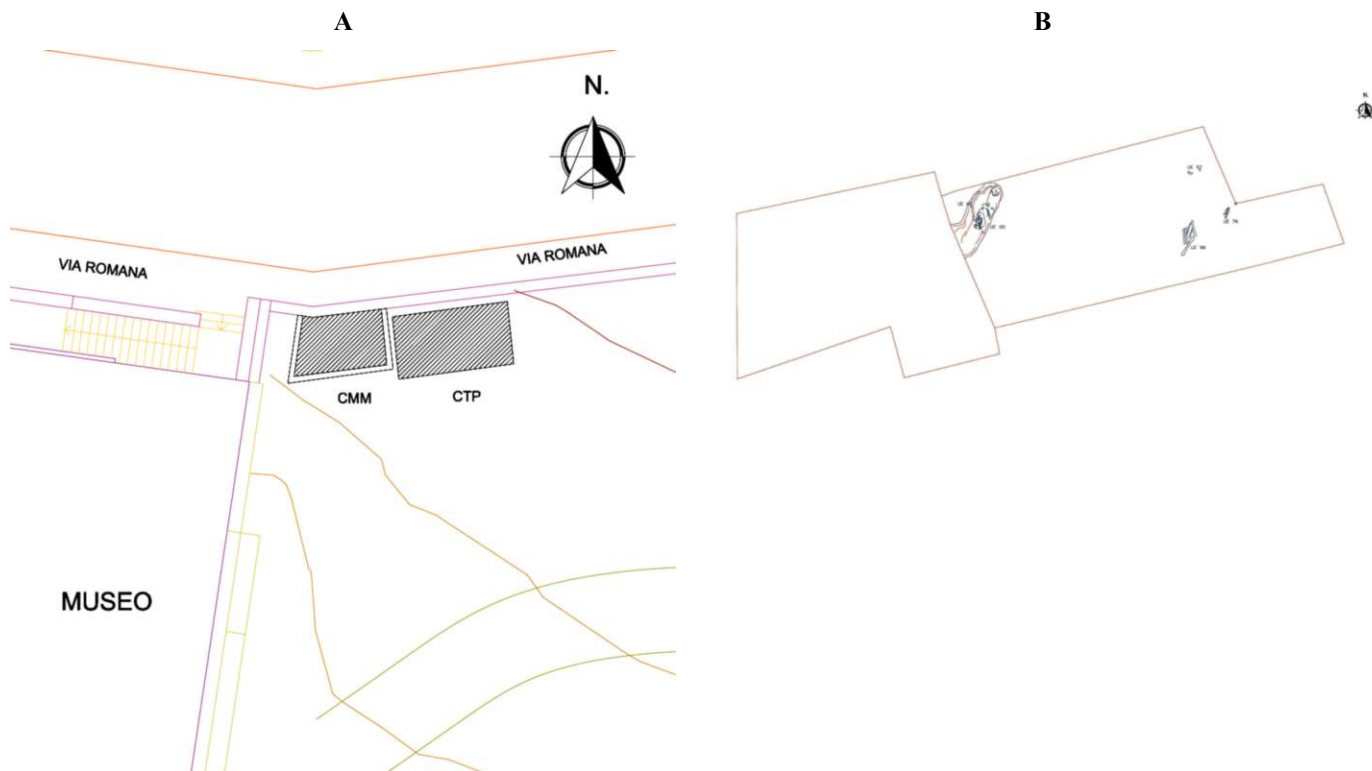

Figura 1 A. Situació del centre de transformació. B. Planimetria de l'estrat on va aparèixer la fossa (Memòria de l'excavació)

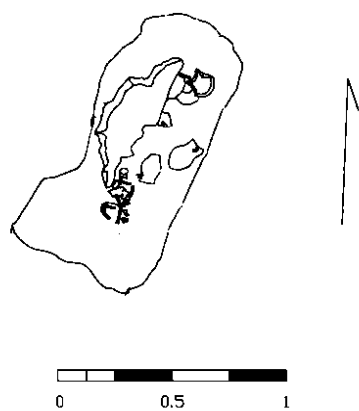

Figura 2. Planta de la tomba i detalls de les peces i de les restes del crani *in situ*

Des del punt de vista funcional inclou recipients destinats a activitats domèstiques i de servei de taula, encara que habitualment també les trobem en contextos funeraris. Cap de les peces presenta decoració.

4.1. Gerret de la forma Eb. 5

Descripció: Gerro de petita mida, amb boca trilobulada, cos piriforme amb un ressalt a la part mitjana, base plana i irregular. Una nansa sobreelevada que arrenca de la boca i acaba a l'altura del diàmetre màxim del recipient. De pasta homogènia de color ocre clar, amb abundants punts de mica i calç. De factura tosca i amb marques de rebaix a la seva part inferior. Intacte (Figura 3).

Figura 3

Dimensions: Diàmetre màxim de la boca 3 cm; diàmetre màxim: 7,8 cm; alçària total (amb la nansa): 12,2 cm; diàmetre de la base 3 cm; diàmetre de la nansa: 1,4 cm.

Núm. inventari: 21558/126.

Classificació: Correspon a una forma antiga, classificada com a Eb. 5 per Tarradell i Font (1975: 156-157), la qual segurament deriva dels prototips en bronze, com així sembla indicar-ho el vorell sortint que separa el cos de la panxa, la qual apareix en contextos funeraris arcaics d'Occident entre els segles VIII-VI aC. A Eivissa, presenta una certa variabili-

tat, especialment pel que fa a la seva grandària, ja que algun exemplar arriba als 22,5 cm d'alçària, però la majoria presenta unes mesures generalment reduïdes (d'11 a 14 cm), com és el cas de la peça ara estudiada. Tot i que no és una de les formes més freqüents, està ben representada al Puig des Molins, on apareix en contextos púnico-arcaics de finals del segle VI aC. (Ramon 1981). Fora de l'àmbit urbà, coneixem molt pocs exemplars a contextos rurals, només alguna peça de mitjana i petita grandària a les necròpolis de sa Barda i un altre exemplar procedent de la zona de cap Martinet, possiblement de la necròpolis de can Pep Simó (Fernández, Costa 1998, 29).

4.2. Gerret de la forma Eb. 12

Descripció: De boca circular de vora exvasada i llavi arrodonit. Nansa petita, gruixuda i de secció ovalada, que arrenca del coll i acaba a la part superior de la peça. Presenta al coll una marcada carena. Cos globular i base plana. Pasta homogènia de color ocre clar amb abundants punts de mica i calç. Li falta un fragment de la panxa (Figura 4).

Figura 4

Dimensions: Diàmetre de la boca 2,6 cm; diàmetre màxim: 7,8 cm; alçària total: 10,3 cm; diàmetre de la base 3,5 cm; diàmetre de la nansa: 1,4 cm.

Núm. inventari: 21558/127

Classificació: Es classifica com un gerret de la forma Eb.12 de Tarradell i Font. Aquesta forma es caracteritza per tenir una boca circular, la qual pot presentar un gran nombre de vari-

ants segons la secció del llavi; coll ben diferenciat per un ressalt del qual arrenca la nansa, de secció circular, la qual s'uneix al cos generalment en el punt on arriba el seu diàmetre màxim; el cos és esfèric o globular, sovint aplatat, i la seva base és plana. Manca sempre de decoració (Tarradell, Font 1975, 155-156). Aquests gerrets presenten una certa variabilitat, tant en la forma com en les dimensions, que sempre són reduïdes. Els jaciments eivissencs on aquesta forma està present no són molt nombrosos: puig des Molins -en el qual es concentren la immensa majoria d'exemplars-, Xarraca, ca na Jondala i can Cardona. Apareix en contextos datables en l'últim terç del segle VI aC, com l'anomenada Tomba X (Ramon 1981, fig. 1,1) o l'hipogeu 13 de 1904 (Fernández 1988, 133-134, fig. 2 núm. 5 i tav. II).

4.3. Vas de la forma Eb. 61

Descripció: Vas de boca circular, amb una pronunciada carena que marca el final del coll i l'inici del cos del vas. Dos nanses de secció rectangular que arrenquen de la carena i acaben en el terç superior de la panxa. Cos ovoide amb senyals de tornejat. Pasta homogènia de color ocre clar, amb abundants punts de mica i calç. Base plana. Presenta en el terç inferior marques de rebaix realitzades probablement mitjançant una espàtula o un instrument similar. Fragmentada però completa (Figura 5).

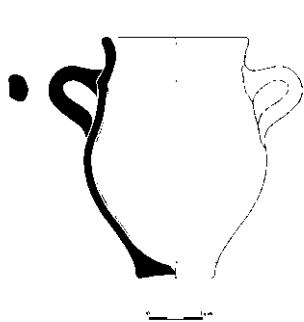

Figura 5

Dimensions: Diàmetre de la boca 7,7 cm; diàmetre màxim: 10,8 cm; alçària total: 13,5 cm; diàmetre de la base 4,3 cm; diàmetre de les nanses: 1,5 cm.

Núm. inventari: 21558/128.

Classificació: Els vasos de la forma Eb.61 es caracteritzen per la seva boca circular, de vora recte i amb llavi alt i triangular, el qual va evolucionant fins convertir-se en un llavi arrodonit o engrossit; espatlla marcat per una aresta que el separa del cos, que és de forma bitroncocònica; la base pot ser plana o lleument enfonsada amb um bó. Presenta dues nanses, generalment gruixudes, que van del ressalt que hi ha sota la boca, fins una mica per sobre del diàmetre màxim de la peça. Aquesta forma evoluciona en el temps i es converteix en ovoide, perdent també el ressalt de l'espatlla. La seva similitud morfològica a alguns tipus d'àmfores fa que alguns autors els denominin "anforiscos de base plana". Els exemplars més antics presenten alguna banda o filet de pintura que desapareix completament a partir de la segona meitat del segle V aC. La seva grandària presenta grans variacions, encara que generalment es tracta d'un recipient de mida reduïda. És una forma corrent en els repertoris funeraris, estant documentada en les necròpolis del Puig des Molins, sa Barda, can Sorà, can Curt, can Roques, ses Torres, etc. D'acord amb l'estudi dels contextos funeraris del puig des Molins, evoluciona des de la seva aparició a finals del segle VI aC, fins a la segona meitat del segle IV aC (Fernández 1992, vol. II: 27-28; Fernández, Costa, 1998, 36).

4.4. Plat

Descripció: Plat amb vora ampla de tendència recta deixant una cavitat arrodonida al centre. La base plana presenta al fons extern una acanaladura. Pasta homogènia de color ocre ataronjat intens. Intacte (Figura 6).

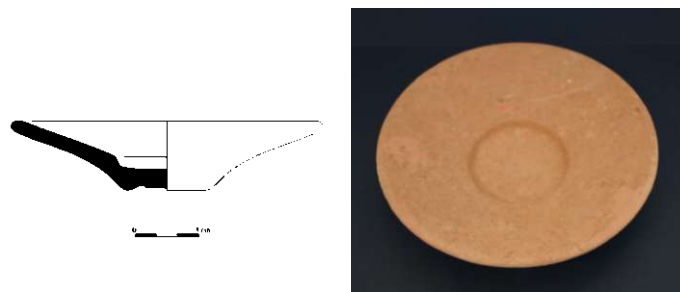

Figura 6

Dimensions: Diàmetre màxim: 14,4 cm; alçària total: 3,2 cm; diàmetre de la base 4,6 cm.

Núm. inventari: 21558/129.

Classificació: Aquest plat pel seu aspecte, pesat i tosc, al mateix temps que per la seva morfologia, seria una peça una mica més evolucionada que els plats més antics trobats en la necròpoli de Jardín, com el de la sepultura 57 (Schuhart, Maas 1979, 148, fig. 3. d) o el de l'enterrament 101 (Schubart 1979, 154), que s'inicia al segle VI aC. i que semblen continuar, confirmant la datació proposada per les vores dels plats de Toscanos.

4.5. Llàntia de dos becs

Descripció: Llàntia de dos bleners. Cassoleta profunda. Pasta homogènia de color ocre clar amb punts de mica i cal. Intacta (Figura 7).

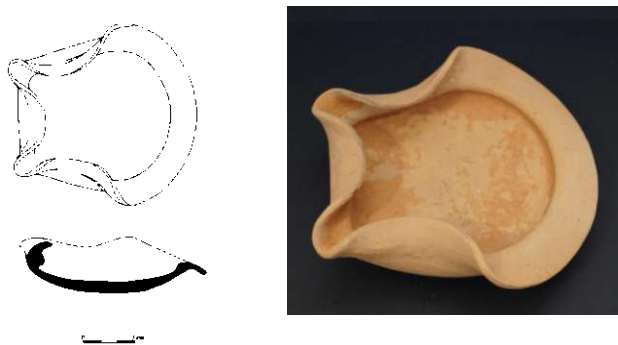

Figura 7

Dimensions: Longitud: 11,1 cm; alçària total: 3,8 cm; amplada: 11,1 cm.

Núm. inventari: 21558/130.

Classificació: Correspon a la forma 5 de Cintas (1950), al tipus III de Deneauve (1974) i al tipus II de Savio (2005). La seva morfologia la fa molt pròxima a la llàntia trobada a l'hipogeu 5 del Carrer Lleó (Gómez *et alii*, 1990), o a la localitzada a l'hipogeu 13/1904 del Puig des Molins (Fernández, 1988), la qual cosa ens permet datar-la en la segona meitat del segle VI aC.

4.6. Amforeta PE-13

Descripció: Amforeta de boca i llavi arrodonit. Cos ovalat acabat en punta. Nanses petites de secció circular amb l'arrencada superior sota la vora i l'inferior en el terç superior de la peça. Pasta homogènia de color ataronjat intens amb impureses de mica i calç. Fragmentada, faltant-li un tros de la boca i del cos (Figura 8).

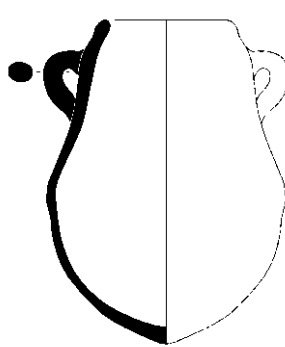

Figura 8

Dimensions: diàmetre de la boca 6,5 cms.; diàmetre màxim 11,5 cms; alçària total 16,13 cms; diàmetre de la boca: 6,5 cm; diàmetre màxim: 11,5 cm; alçària total: 16,13 cm; diàmetre de la nansa 1,2 cm.

Núm. inventari: 21558/131

Classificació: Aquests tipus d'anforeta, és una forma minituaritzada de les àmfores PE-13 /T.1.3.2.3 (Ramon 1995, 172, fig. 15).

5. LA INHUMACIÓ AL PUIG DES MOLINS A FINAL SEGLE VI I PRINCIPI DEL V aC.

Els materials recuperats dins la fossa ens permeten datar aquest enterrament en un període situat entre els darrers anys del segle VI i el primer quart, o primer terç, del segle V aC.

A la necròpolis del Puig des Molins, en aquesta època, s'hi troben dos tipus d'enterraments arcaics d'inhumació: en hipogeu i en fossa.

5.1. Enterraments en hipogeu

Els conjunts funeraris d'inhumació en hipogeu més antics que es coneixen en l'actualitat són els Hipogeus núm. 5-7 del solar núm. 10-12 del Carrer Lleó (Fernández *et alii*, 1984; Gómez Bellard *et alii*, 1990; Costa, Fernández, Gómez, 1991; Costa, Fernández, 2003, 104-107; Costa, 2014: 180-181); l'Hipogeu núm. 13 de la campanya d'excavacions de 1904, del qual desconexim la seva ubicació dins de la necròpolis (Fernández 1988), l'hipogeu 20 de 1946 (Gómez Bellard 1984, 70-77, fig. 27 n°s 1 i 2) i l'Hipogeu 1 de Via Romana, 47 excavat pel Servei d'Arqueologia del Consell Insular, actualment en estudi (Fernández, Costa 2000 1522; Costa, Fernández 2003, 107; Ramon 2010, 190, pl. IV n° 3).

Un altre enterrament és la denominada *Tomba X*, trobada en unes obres realitzades fa molts d'anys al solar de la Via Púnica 43-45, la qual no podem afirmar de manera taxativa que es tractés d'un hipogeu -tot i que el nombre, característiques i bona conservació de les peces així semblen indicar-ho- la qual va proporcionar un conjunt de materials púnics arcaics (Ramon 1981).

Una altra sepultura que podem afegir a aquest grup, és l'Hipogeu núm. 3 de la campanya de 1904. Desconexim la seva ubicació exacta dins de la necròpolis, però igual que l'Hipogeu núm. 13 de 1904, va ser localitzada als terrenys de la finca de can Francesquet -posteriorment anomenada can Partit- on la Societat Arqueològica Ebusitana va ser autoritzada a realitzar excavacions. L'anàlisi dels seus materials, que en una nota anterior es varen datar erròniament al segle III aC. (Fernández 1975), evidencien dos moments d'utilització de la sepultura. La fase més antiga està representada per una Eb. 5 (MAEF 179), una llàntia de dos becs (MAEF 166), una Eb. 61 (MAEF 343) i un cremaperfums (MAEF 213), que es poden datar a inicis del segle V aC.

També podem citar alguns hipogeus, la utilització dels quals s'inicia en la primera meitat del segle V aC. Com per exemple els Hipogeus núms. 17 i 23 de la campanya de 1923, el núm. 5 de l'any 1925 i el núm. 6 de 1926 (Fernández 1992, Vol. I: 187-189; 192-194; 288-290 i 320-321). I també, encara que amb una menor precisió respecte al seu moment inicial, el núm. 7 de 1922, el 6 i el 56 de 1923 i el 10 de 1929 (Fernández 1992, Vol. I: 105-106; 169-174; 224-225 i 347-350; Costa, Fernández 2003, 107).

5.2. Enterraments en fossa

Tot i que els hipogeus són les sepultures més conegudes, també està constatat l'ús de fosses rectangulars excavades a la roca. El tipus millor documentat fins ara es caracteritza per presentar graons o ressals laterals longitudinals que per sostenir les lloses de cobertura.

El nombre de fosses arcaïques datades en aquest període no són molt nombroses i al marge de la que és objecte d'estudi, tenim les tres excavades al solar de Via Romana núm. 38 (Costa, 1991: 46-48, Lám. IV, 3). En destacarem la Fossa 3 (Sepultura XLII), perquè aquesta sepultura, malgrat que va resultar tallada pels fonaments de l'edifici núm. 45 de la Via Púnica i, a més, saquejada i trencada en època moderna, obrint un esvoranc en el seu extrem sud-oriental que comunicava amb una càmera de hipogeu veïna, conservava intacte el seu aixovar. Doncs, afortunadament, la profunda remoció no va abastar el seu fons, conservant una capa d'uns 30-40 cm de potència del seu farciment original, en la qual, sobre el sòl de la fossa, va aparèixer in situ un aixovar compost per quatre peces ceràmiques púnico-ebusitanes: un olpe del tipus Eb.12; un petit oinochoe que per les seves característiques pot ser considerat una variant o derivat de la forma Eb.5; i, finalment, dues petites urnes de dues nanses, amb la base plana, cos ovoide, espatlla carenat i llavi alt lleugerament engrossit (Costa 1991, 47). No obstant això, la presència d'aquest aixovar, en contrast amb l'absència absoluta de restes òssies (que no pot ser explicada pel saqueig a què va ser sotmesa la tomba), ens planteja la interessant possibilitat que ens trobem davant d'un cenotafi.

D'una cronologia una mica posterior, es coneixen dos exemplars de fosses amb graons laterals al sector C de la campanya de 1949 i una al sector D (Mañà 1953, 124, lám. XL, 2; Marí, Hachuel 1990: fig. 2B III i 3A 2).

Convé destacar que totes les documentades fins ara es troben en l'àrea septentrional de la necròpolis. També que, com a criteris de datació, a més de l'aixovar de la Fossa núm. 3 de can Partit, tenim l'aixovar de la fossa 6 del sector C de 1949 (Marí, Hachuel 1990, fig. 5 i 6), i un enterament infantil en una àmfora del tipus PE-13 dipositada ajaguda, falcada i coberta per un conjunt de pedres per a sobre de la Fossa núm. 1 d'aquest solar, donant-nos una data *ante quem* per a aquesta tomba de la sego-

na meitat del segle V aC. (Costa 1991, 43). Tots aquests materials permeten centrar la cronologia d'aquestes sepultures en la primera meitat del segle V aC.

6. CONCLUSIONS

Hem estudiat una fossa contenint l'enterrament d'un individu adult que, atès l'estat incomplet de les seves restes, possiblement havia estat alterat en època posterior, tal vegada en la medieval andalusina. Això no obstant, conservava intactes les ofrenes funeràries, compostes per sis peces de ceràmica, les quals ens permeten datar l'enterrament en els darrers anys del segle VI aC o, més probablement, en el primer terç del segle V aC. També, hem d'assenyalar que és la primera fossa simple d'inhumació documentada d'aquest període en la necròpolis.

Val a dir que es tracta del moment en que la inhumació apareix i comença a extender-se al Puig des Molins. Això va tenir lloc en un moment situable dins de l'últim terç del segle VI aC. Ho fa amb un nou tipus de sepultura –l'hipogeu de pou rectangular vertical, amb cambra rectangular de grans dimensions– i un nou ritual funerari –la inhumació– que, llevat d'excepcions (Hipogeu núm. 5 del carrer de Lleó), entre d'altres canvis respecte a la fase anterior comporta la deposició de major nombre i més diversitat d'elements d'acompanyament del cadàver (Hipogeu núm. 7 del carrer de Lleó, Hipogeu núm. 13 de 1904, Tomba X, etc.). Ja al segle següent, paral·lelament a la generalització de la inhumació, que ara ja es va fent clarament majoritària, tenim evidències de l'aparició de nous tipus de sepultura, concretament les fosses tallades a la roca, de la qual tenim ben documentades la variant amb graons laterals longitudinals tot i que podria tractar-se de la perduració d'un tipus de tomba conegut en la fase anterior. I ara també hi podem afegir la fossa simple, com demostra la sepultura estudiada en aquest treball.

A més, totes les formes ceràmiques documentades en aquestes sepultures, corresponen a models ceràmics els prototips dels quals es troben al món púnic centre-mediterrani (Ramon 1981). A Eivissa apareixen a partir de la segona meitat del segle VI aC, associats als primers enterraments d'inhumació, incorporant-se al repertori de formes produïts pels tallers

ebusitans. Per tant, el nou ritu de la inhumació apareix associat al Puig des Molins a noves formes ceràmiques que sens dubte tenen els seus orígens en el món cartaginès i púnic del centre del Mediterrani.

BIBLIOGRAFIA

CINTAS, P. (1950): *Céramique Punique*. Institut des Hautes Etudes de Tunis III Paris.

COSTA, B. (1991): Las excavaciones arqueológicas en el solar nº 38 de la Vía Romana (Can Partit). Nuevos datos para el conocimiento de la necrópolis del Puig des Molins. *I-IV Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica (Ibiza 1986-89)*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera nº 24. Ibiza, pp. 29-58.

COSTA, B. (2014): L'àrea nord de la necròpolis del Puig des Molins. L'excavació del carrer de Lleó núm. 101-12 revisada. C. Ferrando i B. Costa (eds.): *In amicitia. Miscel·lània d'Estudis en Homenatge a Jordi H Fernández*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, 72. Eivissa, pp. 163-186.

COSTA, B. ; FERNÁNDEZ (2003): Necrópolis del Puig des Molins (Eivissa): Las fases fenicio-púnicas. *Misceláneas de Arqueología Ebusitana, II. El Puig des Molina (Eivissa): Un siglo de investigaciones*. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera, nº 52. Eivissa, pp. 87-147.

COSTA, B.; FERNÁNDEZ J.H.; GÓMEZ, C. (1991): Ibiza Fenicia: La primera fase de la colonización de la isla (siglos VII y VI a. C.). *II Congreso Internacional de Studi Fenici e Punici. (Roma, 9-14 Novembre 1987)*. Vol. II. Roma, pp. 759-795.

DENEAUVE, J. (1974): *Lamps de Carthage*. Centre National de la Recherche Scientifique. Paris.

ESQUEMBRE, M.A.; ORTEGA, J.R.; MEZQUIDA, A. (2007). Memoria de la actuación arqueológica en el centro de maniobra. Puig des Molins 2007 (Ibiza, Islas Baleares). Exempler dactilografiat en depòsit al Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera.

FERNÁNDEZ, J. H. (1975): Los thymateria de cerámica del Museo de Ibiza. *Mayurqa* núm. 14. Palma de Mallorca, pp. 247-254.

FERNÁNDEZ, J. H (1983): El hipogeo número 6 de la campaña de 1923 en el Puig des Molins. *Homenaje al Prof. Martín Almagro Basch*. Vol. II. Ministerio de Cultura. Madrid, pp. 325-347.

FERNÁNDEZ, J. H. (1988): Un exponente de la reutilización de los hipogeos en el Puig des Molins: El hipogeo nº 13 de la campaña de 1904. *Studi di Egittologia e di Antichità Puniche* núm. 3. Pisa, pp. 121-155.

FERNÁNDEZ, J. H. (1992): *Excavaciones en la necrópolis del Puig des Molins (Eivissa)*. Las campañas de D. Carlos Román Ferrer: 1921-1929. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera núms. 28-29. Ibiza.

FERNÁNDEZ J. H. I COSTA, B. (1998): La cerámica común púnico-ebusitana: Precisiones tipológicas y cronológicas sobre algunas formas cerradas. *Misceláneas de Arqueología Ebusitana* I. Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera nº 42. Ibiza, pp. 23-81.

FERNÁNDEZ J. H. I COSTA, B. (2000): La investigación Fenicio-Púnica en Ibiza a principios de los años noventa. Actas del IV Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos. (Cádiz, 2-6 octubre 1995). Vol. IV. Cádiz, pp. 1519-1526.

FERNÁNDEZ J. H. ET ALII (1984): *Excavaciones de urgencia en Eivissa*. Excavaciones arqueológicas en la C/. León 10-12. Ibiza.

GOMEZ BELLARD, C. (1981): Los Oinokoi de la forma Eb. 12 en el Museo Arqueológico de Ibiza. *Saguntum*, 16. Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia. Valencia, pp. 195-207.

GOMEZ BELLARD, C. (1984): *La necrópolis del Puig des Molins (Ibiza) Campaña de 1946*. Excavaciones Arqueológicas en España nº 132. Madrid.

GOMEZ BELLARD, C. ET ALII (1990): *La colonización fenicia de la isla de Ibiza*. Excavaciones Arqueológicas en España nº 157. Ministerio de Cultura. Instituto de Conservación y Restauración de Bienes Culturales. Madrid.

MAÑÁ, J. M^a (1953): Excavaciones Arqueológicas en el Puig des Molins. *Noticiero Arqueológico Hispánico*. Cuaderno 1-3 {1952}. Madrid, pp. 121-125. láms. XXXVII-XLIV

MARÍ V. I HACHUEL, E. (1990): La necrópolis del Puig des Molins: Propuesta metodológica para el estudio de los enterramientos púnicos de inhumación en fosa (Campañas

de 1949 y 1951). *Saguntum* núm. 23. Valencia, pp. 182-212.

RAMON, J. (1981): Algunas cerámicas ebusitanas arcaicas y su conexión con las formas púnicas del Mediterráneo central. *Informació Arqueològica* nº 36-37. Barcelona, pp. 162-170.

RAMON, J. (1995): *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo Central y Occidental*. Universitat de Barcelona. Instrumenta, 2. Barcelona.

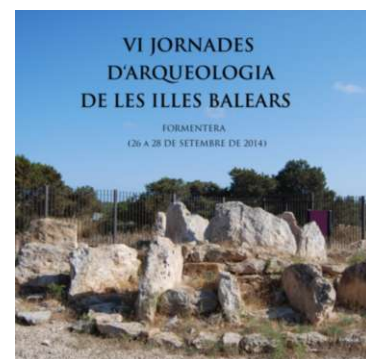
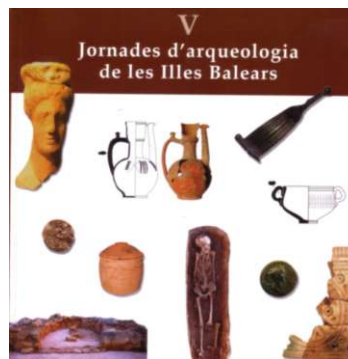
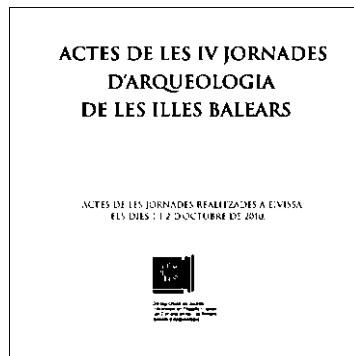
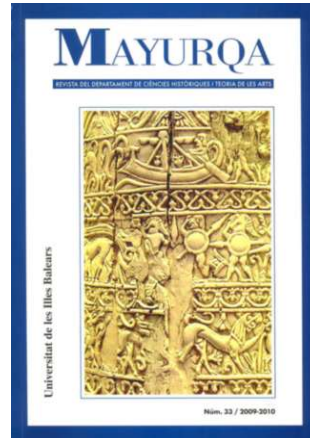
RAMON TORRES, JOAN (2010): Les relations entre Carthage et l'extrême occident phénicien a l'époque archaïque. Ahmed Ferjaoui (Coord.): *Carthage et les autochtones de son Empire au temps de Zama*. Colloque international organisé à Siciliana et Tunis du 10 au 13 mars 2004 par l'Institut National du Patrimoine et l'Association de Sarvegarde du site de Zama. Hommage à Mhamed Hassine Fantar. Tunis, pp. 173-196.

SAVIO, G. (2005): *Le lucerne fenicie e puniche del Museo Archeologico di Ibiza e Formentera*. Agorà Edizioni. Sarzana (La Spezia). Roma.

SCHUBART, H. (1979): Jardín: Informe preliminar de 1976 en la necrópolis de los siglos VI-V a.C. *Noticiero Arqueológico Hispánico*. nº 6, pp. 153-173. Madrid.

SCHUBART, H. I MAAS LINDEMANN, G. (1979): Jardín: Informe preliminar sobre las excavaciones de 1974 *Noticiero Arqueológico Hispánico* nº 6. Madrid, pp. 141-149.

TARRADELL, M. I FONT, M. (1975): *Eivissa Cartaginesa*. Biblioteca Cultural Catalana núm. 13. Edit Curial. Barcelona.

Col·legi Oficial de Doctors
i Llicenciats en Filosofia i Lletres
i en Ciències de les Illes Balears
Secció d'Arqueologia

**Consell Insular
de Formentera**